

5. Kapitola

Valentinovská gnóze

Jde bezesporu o nejvýznamnější gnostický systém 2. a 3. století n. l. Jeho vliv lze lokálně vysledovat ještě v 7. a 8. století n. l. Valentinovská gnóze je jako samostatná myšlenková škola zmiňována již v dílech hereziologů, kde lze nalézt např. označení „ti, kteří následují Valentina“ (Órigenés) nebo „Valentinova škola“ (Kléméns Alexandrijský, Eirénaios Lyonský, Hippolytos Římský).

Za zakladatele této školy je pokládán **Valentinos**, křesťanský teolog, který působil přibližně v polovině 2. století n. l. v Římě (přesněji patrně v letech 140–166 n. l.). Pocházel z Egypta, nejspíše z Alexandrie, kde získal vzdělání v platónské filosofii. Valentinos byl velmi plodným autorem a dokonce ani jeho oponenti mu neupírají literární nadání, které se projevilo v dílech mnoha literárních žánrů, od kázání, žalmů, hymnů, dopisů až (patrně) po evangelia. K dispozici však máme jen několik málo zlomků, které s vysokou mírou pravděpodobnosti pocházejí z jeho, nyní ztracené, rozsáhlé literární produkce. Žádné z jeho děl se v úplnosti nedochovalo. Jejich obsah je následující:

- Lidé byli stvořeni anděly, a to nedokonale, takže museli být dotvořeni Nejvyšším Bohem podle nebeského modelu člověka.
- Celý svět je uspořádaný a prostoupený Božím duchem (forma radikálního monismu!).
- Ježíš Kristus je výrazem Nejvyššího Boha, jeho úkolem je vyčistit lidská srdce, která jsou plná špíny a nepravostí. Ježíš Kristus je chápán jako božská bytost (sice jedl a pil, ale fakticky to nepotřeboval).

Na základě rozboru těchto zlomků se zdá, že Valentinos sám spíše gnostikem nebyl. V jeho díle se však patrně objevovaly myšlenky, které svědčí o „experimentální fázi křesťanské teologie“ (Markschies 2003: 90) a které jeho následovníci přeměnili v plnokrevný gnostický systém. Nad tímto procesem však již Valentinos neměl žádnou kontrolu.

Prameny ke studiu valentinovské gnóze

Naše prameny ke studiu valentinovské gnóze lze rozdělit do dvou skupin.

1. **Zprávy hereziologů a autentické úryvky z děl valentinovců, které se dochovaly v hereziologické literatuře.** Do této skupiny lze zařadit kromě kusých zmínek či rozsáhlejšího představení rozdílných směrů valentinovské gnóze především autentické úryvky z děl valentinovců. Patří sem například *Výňatky z Theodota* (dochované u Klémenta Alexandrijského), Ptolemaiův list Floře (dochovaný u Epifania ze Salamíny) a části Hérakleonova *Komentáře k Janovu evangeliu* (dochované u Órigena v díle stejného jména, které sepsal).
2. **Vlastní gnostické spisy z Nag Hammadí.** Tyto texty ovšem nejsou nadepsány jmény autorů. Většinu z nich je tak nutné pokládat za anonymní, byť existuje snaha připsat autorství některých z nich samotnému Valentinovi. V této souvislosti se hovoří především o *Evangeliu Pravdy*. Valentinus je ovšem v textech zmíněn jen jednou, a to v polemickém duchu (*Svědectví pravdy*, NHC IX.3.56). Důležitým textem je rovněž *Filipovo evangelium*, které přináší cenné poznatky o možném rituálním životě valentinovců.

Obvyklé je proto dělení na valentinovské texty a texty, které nesou stopy valentinovských tendencí (mohly být užity druhotně a reinterpretovány ve valentinovském duchu). Za nejspornější je možné pokládat zařazení *Tajné knihy Janovy* mezi texty valentinovského ražení. Velká část badatelů pokládá toto dílo za text náležející k setovské gnózi. Domnívají se rovněž, že tento text zachovává nejstarší podobu gnostického mýtu, který často datují do doby předcházející vznik křesťanství, a pokládají jej proto za nejcharakterističtější gnostický text vůbec.

Název textu	Valentinovský text	Text s valentinovskými tendencemi	Sporný text
<i>Modlitba apoštola Pavla</i>		X	
<i>Tajná kniha Jakubova</i>		X	
<i>Evangelium pravdy</i>	X		
<i>Traktát o vzkříšení</i>	X		
<i>Trojdílný traktát</i>	X		
<i>Filipovo evangelium</i>	X		
<i>Výklad o duši</i>		X	
<i>Authentikos logos</i>		X	
<i>Výklad poznání</i>	X		
<i>Valentinovský výklad</i>	X		
<i>Petrův list Filipovi</i>		X	
<i>První a Druhé zjevení Jakubovo</i>		X	
<i>Tajná kniha Janova</i>			X

Oblast rozšíření valentinovské gnóze

Valentinovské gnostické skupiny se objevují prakticky po celém území Římské říše, s centry aktivity především v Římě, Severní Africe a Malé Asii. Podle herezilogických pramenů mělo jít o skupiny, které se vyznačovaly svébytným sociálním uspořádáním a kulticko-rituálním systémem. Valentinovská gnóze zjevně prošla mnohovrstevnatým a často bouřlivým vývojem, naše prameny však podrobnější sledování tohoto procesu neumožňují. Prameny se různí ve svých názorech a přesnou dataci informací, které podávají, je v mnoha případech nemožné provést. Někteří badatelé dokonce přijímají dělení valentinismu na *západní* a *východní*, založené na informaci u Klémenta Alexandrijského.

Západní větev valentinovské gnóze

Mezi její nejvýznamnější představitele, kteří pokračovali ve vedení školy a v rozpracovávání Valentinovy doktríny, patří **Ptolemaios** a **Hérakleion**. Co se informací o jejich životech týče, jsou jen velmi kusé a nedostatečné. Zdá se, že Ptolemaios působil v Římě, kde možná zemřel mučednickou smrtí. Na základě informací obsažených v *Listu Floře* víme, že Boha Starého zákona ztotožňoval s Démiurgem. Démiurg v Ptolemaiově pojetí stojí na půl cesty mezi Nejvyšším Bohem a Satanem. Není zlý, chce být spravedlivý, ale je toho schopen jen v omezené míře. Ptolemaios se rovněž věnoval interpretaci Ježíšova kázání na hoře, které použil k výkladu trojího typu zákonů a příkazů v textech Starého zákona, který pochází od Démiurga: a) příkazy jako 10 přikázání, které Spasitel doplnil (jelikož byly nedokonalé); b) nespravedlivé příkazy (jako „oko za oko, zub za zub“), které Spasitel zrušil; c) symbolické příkazy, kterým Spasitel poskytl duchovní význam (půst = zdržení se zlých skutků).

Hérakleion žil a působil ve 2. století n. l., patrně v Římě nebo v Alexandrii. Z úryvků dochovaných u Klémenta Alexandrijského můžeme usuzovat, že rovněž Hérakleion pokládal Boha Starého zákona za odlišného od Nejvyššího Boha. V úryvcích však není žádná zmínka o aiónech nebo valentinovské kosmologii. Je možné, že Kléméns Alexandrijský měl k dispozici pouze spisy obsahující exoterní nauku, kde se tyto esoterické spekulace záměrně nevyskytovaly. Nachází se zde však nauka o třech typech lidí (pneumatici, psychici a choikové), kterou Hérakleion demonstroval na příkladu Samaritánky v Janově evangeliu (J 4:1–42).

Východní větev valentinovské gnóze

Za nejvýznamnějšího představitele této větve je pokládán **Theodotos**, který patrně pocházel z maloasijského Byzantia. Na základě výňatků z jeho učení, doložených u Klémenta Alexandrijského, můžeme učinit několik zásadních postřehů:

- Theodotos se pustil do výkladu pasáže 1 K 15:29, kde se hovoří o křtu zemřelých. Podle jeho mínění mělo jít o alegorii křtu andělů, kteří se nechali pokřtít proto, aby mohli nalézt svou pneumatickou část v podobě rozptýlených semen božského světla. Křest andělů je tak nutným předpokladem spásy a výstupu duše.
- Theodotos nahlížel na církve jako na plnost těchto božských pneumatických semen. Tyto duše byly stvořeny Otcem a Matkou (Sofíí).
- Ježíš, který křtí anděly, byl podle Theodota sám pokřtěný a jeho křest způsobil sestup Syna v podobě holubice.

- Theodotos odmítal zákaz plození (toto stanovisko je velmi „gnostické“). Podle něj jsou noví lidé nutní k tomu, aby rozptýlená pneumatická semena snáze nalézala cestu ke svým andělským protějškům a dosáhla tak vysvobození.
- Křest je Theodotem pokládán za duchovní obrození. Jeho součástí je udělení poznání. Kdo získal „pečeť pravdy“, již není vystaven nástrahám mocností a Osudu.

Nauka valentinovské gnóze

Naše prameny bohužel neposkytují obraz koncizní a jasně definované doktríny s ustálenou formou mýtu. Tato skutečnost ale byla v případě gnostických skupin spíše typická. Naše informace o valentinovské gnózi si velmi často protirečí. Zdá se, že valentinovci sami rozlišovali dvě roviny své nauky: rovinu exoterní, která se mohla velmi dobře podobat většinové křesťanské nauce, a rovinu esoterní, ve které se zabývali hlubším výkladem „známých skutečností“. Eirénaios z Lyonu o křesťanech valentinovského ražení říká: „Hovoří jako my, ale význam jejich slov jde proti všemu.“

Zdá se, že v rámci valentinismu existovaly dva mytologické systémy, které jsou ve vědecké literatuře označovány jako **system A** a **system B**. Verze A začíná popisem božského světa, ve kterém se nachází Předek (*Propator*), rovněž nazývaný jako *Bythos* (Hlubina). Z něj vychází 30 aiónů. Prvních osm tvoří osmici – ogdoadu: první pár je *Propator* a *Sigé* (Mlčení). *Propator* tvoří prostřednictvím Mlčení, nikoli Slova, jako v knize *Genesis*; druhý *Nús* a *Pravda*; třetí *Logos* a *Život (Zoé)*; čtvrtý *Člověk* a *Církev* atd. Po ogdoadě následuje 10 a 12 aiónů. Všechny aióny jsou uspořádány v párech – sizygiích.

Zárodečná příčina pro stvoření světa spočívá ve skutečnosti, že pouze *Nús*, první aión prvního páru, zná *Propatora* dokonale. Ostatní aióny musí o plné poznání požádat, tj. musí si uvědomit vlastní neznalost (souvisí s platónským chápáním poznání).

Materiální svět je produktem neznalosti a v momentě, kdy všechny aióny nabudou plného poznání, bude zrušen a zanikne. U jeho stvoření stojí *Sofie* a *Theletos* (Chtěný), kteří zahoří vášnivou touhou (*tolma*) po Otci. *Sofia* chce otce uchopit, ale neví, že ten je „Neuchopitelný“ (alegorie filosofického tázání). V tuto chvíli zasáhne *Horos* (Hranice), která obklopuje Otce a je identifikována s Křížem. Emanace božské *Sofie*, *Záměr (Enthymésis)* a *Vášeň (Pathos)* jsou vytěsňeny z Plérómatu. Z *Enthymésis* se stává Vnější *Sofia*, *Matka*, která se dále podílí na tvoření světa skrze *Démiurga*, svou emanaci. Zásah *Hranice* je vykládán jako Ukřižování, během kterého je odděleno božské od ne-božské-

ho a určena hranice poznání. Vnější Sofie si musí uvědomit svou neznalost a prosit o pomoc. Učiní tak a na svět je seslán Kristus se spásným poznáním. Sofie, které je zjeveno poznání, zplodí pneumatická semena a rozptýlí je v některých lidech.

Valentinovská antropologie

Verze B je mnohem více monistická. Otec existuje jako dokonalá Monada (Jedno). Nejprve emanuje první Dyadu (*Nús* a *Pravda*) a později 13 dalších párů. Sofia je 28. aión a chce zplodit sama ze sebe Vůli. Výsledkem je však beztvará bytost, potrat. Ve světě aiónů zavládne zděšení a všichni prosí Otce, aby zasáhl. Ten emanuje další pár, nazývaný *Kristos* a Duch Svátý (celkem je tak stvořeno 30 aiónů jako ve verzi A). *Kristos* a Duch svatý se chopí bezformného potomka Sofie a vytvoří z něj vnější podobu Sofie nazvanou *Achamóth*.

I v případě antropologie a soteriologie je možné vysledovat dvě koncepce. Obě z nich řeší problém vztahu svobodné vůle (*autexousios*) a spásy, resp. predestinace a spásy. Varianta A předpokládá dělení lidí na tři skupiny a tři mentality (Kain = hýlikové; Ábel = psychikové; Set = pneumatici). Zdá se, že ne všichni lidé jsou stvořeni stejně: někteří obdrží pneuma, ale mechanismus, jakým se tak děje, není vysvětlen. Jen pneumatici můžou dojít pravého poznání a vysvobození sami, skrze svůj odvrát od světa. Ani pozice psychiků není zcela beznadějná, musí se však obrátit ke Kristu a svou víru (je pro psychiky stěžejní!) demonstrovat mravným životem. Hýlikové jsou zcela oddáni vášním a spasení být nemohou, neboť se nedokážou obrátit ani ke Kristu.

Toto členění mělo implikace pro praktickou etiku. Pneumatici byli vyvázáni z dodržování pozemských zákonů, ale psychici je dodržovat museli na důkaz své víry v Krista (konvenční křesťané). Podle církevních otců byli ti, kdo se pokládali za pneumatiky, známí svým libertinismem a odporem ke světským normám (sexuální nevázanost, požívání masa z pohanských obětin, účast na gladiátorských hrách atd.). Rovněž nepokládali za problém zřít se Krista, byli-li k tomu nuceni hrozbou perzekuce.

Podle varianty B má každý člověk tělo a duši, ta však byla během stvoření naplněna démony. Před příchodem Krista tak byli všichni lidé hýlikové. Kristus však z některých lidí démony vyhnal a vznikli psychikové. Sestoupením Milosti pak mohou někteří z psychiků obdržet pneuma a následně i spásonosné poznání. V tomto systému je tak význam svobodné vůle značně umenšen, zatímco v systému A je zachována její důležitost alespoň v případě psychiků.